

Łukasz Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, WAM: Kraków 2022, ss. 405 [recenzja].

Nakładem Wydawnictwa WAM ukazała się monografia ks. Łukasza Kamykowskiego pt. *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*. Autor jest profesorem nauk teologicznych, konsultorem Komitetu ds. Dialogu z Judaizmem KEP oraz członkiem Komisji Historii i Kultury Żydów przy Polskiej Akademii Umiejętności, a prezentowanej tematyce poświęcił wiele lat własnych badań i publikacji naukowych. Opracowanie jest efektem rewizji pierwszego wydania dwuczęściowego podręcznika¹.

Już na wstępie należy odnotować, iż Autor sięga po kluczową tematykę wyrastającą ze zdobyczy dialogu zarówno polsko-żydowskiego, jak i chrześcijańsko-judaistycznego². Głównym problemem badawczym monografii jest to, co chrześcijanie (zwłaszcza katolicy) myślą o Żydach. Widać zatem wyraźnie niezwykle aktualność opracowanego zagadnienia oraz historyczne brzemie, jakie niosą ze sobą stulecia wzajemnej koegzystencji dwóch ww. religii na ziemiach polskich. Co więcej, niemały nacisk kładzie się tu na fakt, by wnioski cieszyły się charakterem normatywnym, czyli by wynikały z Objawienia (s. 12). Prognozowanym adresatemu opracowania nie są wyłącznie teologowie, dzięki czemu sprzyja ono popularyzowaniu nauki. Monografia poprzedzona została wykazem skrótów, przejrzystym spisem treści oraz syntetycznym wstępem. Wieńczą ją zakończenie oraz pokaźna bibliografia zawierająca zarówno polską, jak i obcojęzyczną literaturę naukową.

Recenzowaną publikację zorganizowano w dwóch częściach. Pierwsza z nich składa się z ośmiu rozdziałów i ma charakter wprowadzenia historyczno-źródłowego (*Wprowadzenie w problematykę i metodę; Źródłowe teksty biblijne; Wybrane teksty z Nowego Testamentu; Problem „prawdziwego” Izraela; Pytania teologiczne i próby syntezy; Spojrzenia „z wnętrza” i „od zewnątrz” – metoda teologii w dialogu; Powołanie Izraela; Kościół z „obrzezania” czy tylko „z Narodów”?*). Głównym jej zadaniem jest zaferowanie rozeznania, *czym jest i jakich metod używa chrześcijańska (ściślej: katolicka) teologia systematyczna* (s. 12). Autor wyszedł od źródeł biblijnych, by następnie zaprezentować najważniejsze teksty okołobiblijne, dzięki czemu uwydatnione zostały przede wszystkim zależności literackie, religijno-kulturowe oraz teologiczne. Pozwoliło to ukazać obraz Izraela i Żydów w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Ponadto Autor wskazał na wpływ tego postrzeżenia na myśl nowożytną. Szczególnie

¹ Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, część I: *historia*, Kraków 2017; Ł. Kamykowski, *Obraz Izraela i Żydów w myśli chrześcijańskiej*, część II: *perspektywy*, Kraków 2019.

² Przykładem istnienia zarówno realnej potrzeby dialogu, jak i znaczących jego owoców jest m.in. Centrum Relacji Katolicko-Żydowskich im. Abrahama J. Heschela, powstałe w 2022 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.

istotną rolę odegrał tu historyczny kontekst nazizmu, II wojny światowej i dramat Holocaustu. Nazizm do propagowania swoich postulatów wykorzystywał ogólną nienawiść i pogardę do Żydów. Na takie nastroje społeczne miała również wpływ tzw. teologia zastępstwa (supersesjonizm).

Druga część książki obejmuje sześć rozdziałów (*Dialog i jego trudne początki; Nowe nauczanie Kościoła o Żydach i judaizmie; Bilans dialogu teologicznego; „Zatwardzliwość” Izraela?; Teologiczne znaczenie „ziemi Izraela”; W oczekiwaniu na przyjście Pana*). Zostały one poświęcone perspektywom nawiązywania relacji w ramach dialogu międzyreligijnego oraz ściśle z nim związanej refleksji teologicznej. Atutem tej części opracowania są wartościowe konotacje liturgiczne, np. do modlitwy za Żydów wchodzącej w skład Liturgii Męki Pańskiej. Usunięcie terminu *perfidii*, które dokonało się za przyczyną papieża Jana XXIII (wczesne prace poczyniono już za pontyfikatu Piusa XII), choć początkowo paradoksalnie wręcz pogorszyło treść modlitwy, czyniąc ją bardziej „antyżydowską” niż do tej pory (s. 249–251), to ostatecznie niewątpliwie przyczyniło się do potrzebnej refleksji teologicznej i zaowocowało całkowitą rewizją tekstu przez Kongregację. Poza tym monografia na kartach drugiej części prezentuje wybrane najważniejsze wyjątki z nauczania Kościoła na przestrzeni wieków. Fundamentalną rolę odgrywa w tej kwestii przekaz Soboru Watykańskiego II, który poprzez deklarację *Nostra aetate* i wyrażoną w niej „zasadę więzi” (*vinculum*; NE 4) znacznie poszerzył horyzonty dialogu katolicko-żydowskiego. Przełom w myśleniu o Izraelu i Żydach podtrzymywany był przez kolejnych papieży: Jana Pawła II, Benedykta XVI i obecnie – Franciszka. Dzięki nowemu teologicznemu dyskursowi w innym świetle przyjrano się miejscu Narodu Pierwszego Wybrania w Bożym planie zbawienia. Należy w tym miejscu odnotować, iż Autor, prezentując nauczanie papieskie, używa określenia „starsi bracia w wierze” (s. 295, 357), które funkcjonuje dziś w literaturze i opinii publicznej dość powszechnie. Jest ono jednak wynikiem pierwotnego i niestety wielokrotnie powielanego błędnego tłumaczenia słów Jana Pawła II na język polski. Papież bardzo wyraźnie zaznaczył, że Żydzi są „w pewnym sensie można by powiedzieć, naszymi starszymi braćmi”³. Wziąwszy pod uwagę rangę tego typu zafałszowanego przekazu oraz jego niezamierzone konsekwencje, należy oczekiwać większej precyzji w cytowaniu, jeśli nie nawet świadomego przeciwdziałania rozpowszechnianiu się błędu.

Zespolenie obu części książki wskazuje na to, że Autor wybrał najważniejsze, znamienne dla opracowywanego tematu wyjątki z literatury źródłowej. Na ich bazie (zwłaszcza w części II) zaprezentował perspektywę dalszych badań oraz własne propozycje rozwiązań. Warto zauważyć, iż ks. Kamykowski nie unika trudnych pytań i zagadnień, co dodaje pracy naukowego obiektywizmu i rzetelności. Nie omija on szerokim łukiem trudnej, z katolickiego punktu widzenia, oceny, co stawia monografię na wiarygodnej pozycji. Ostatecznie doprowadza to do wniosku, że *chrześcijaństwo, uważające się za religię uniwersalnej miłości, w stosunku do Żydów niosło przez wieki nagromadzoną gorycz z powodu zerwania więzi* (s. 389).

Do głównych wad recenzowanej monografii należy zaliczyć przede wszystkim rozmiar zakończenia. Propozycja epilogu opracowania pozostawia pewien niedosyt.

³ W. Chrostowski, *Na drogach dialogu Kościoła z Żydami i judaizmem*, „Paedagogia Christiana” 2/26 (2010), s. 67–68.

Wydaje się, że katalog zaprezentowanych źródeł oraz interesujące pytania powstałe w wyniku ich teologicznej aktualizacji rodzą potrzebę rozszerzenia części poświęconej wnioskowi, nawet pomimo iż część I zwieńczona jest osobnym podsumowaniem (s. 235–236). Prawdą jest również, że Autor uczciwie zaznacza świadomość niewypełnionej przestrzeni w słowach: *zostawiamy więcej otwartych pytań niż jasnych odpowiedzi* (s. 389). Drugą obserwowaną nieścisłością jest bibliograficzny podział źródeł w sekcji *Monografie dotyczące relacji między Kościołem a judaizmem* (pkt 4 bibliografii). Być może, w celu umożliwienia odbiorcy lepszej orientacji metodologicznej, korzystniej byłoby wydzielić osobną sekcję bibliograficzną dla artykułów. Zestawienie ich z pozycjami książkowymi pod wspólną nazwą „monografie” utrudnia bowiem zastosowanie ważnego kryterium rozróżnienia źródeł, jakim jest wyczerpujące opracowanie tematu.

Reasumując, recenzowaną monografię charakteryzuje naukowy, syntetyczny, precyzyjny i komunikatywny język. Styl prowadzenia wywodu, postawione tezy, zastosowana argumentacja i metody badawcze oraz opis wniosków pozwalają stwierdzić, iż Autor swobodnie porusza się po tematyce dialogu katolicko-żydowskiego. Publikacja odznacza się innowacyjnością, głównie poprzez odważną i rzetelną ocenę teologiczno-historyczną. Sens dialogu chrześcijańsko-żydowskiego bywa często podawany w wątpliwość. Dla wielu jest on bezcelowym działaniem, „ślepą uliczką” relacji międzyreligijnych. Faktem jest, iż budowanie „mostów” pomiędzy obu wyznaniami wymaga o wiele więcej wysiłku niż ich burzenie, a nierzadko (mniej lub bardziej świadomie) rzetelną, obiektywną wiedzę zastępują uprzedzenia i stereotypy. Stąd też *Kościół jest wezwany do nawrócenia w swym osądzie Żydów jako wyłącznych winowajców odpowiedzialnych za skazanie na śmierć Jezusa z Nazaretu i w szerzeniu z tego tytułu nienawiści do Żydów* (s. 390). Pomimo że proces rewizji trwa, to – m.in. dzięki temu opracowaniu – stwarza on dobre rokowania na przyszłość. Autor wykazuje wyraźnie, że do owocnego dialogu z judaizmem potrzeba wzajemnego wspierania się na drodze zrozumienia Biblii, szczególnie kart Starego Testamentu. W mojej ocenie książka ks. Łukasza Kamykowskiego, pozostając w swobodnym zasięgu przeciętnego czytelnika, wpisuje się w wymagający proces najpierw odkrywania własnej tożsamości wewnątrzkościelnej, a następnie wzajemnego poznawania się i nabierania szacunku na płaszczyźnie dialogu międzyreligijnego.

Ks. mgr lic. Jakub Altman

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elbląskiej

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1047-5988>